

EDMUND ROBEK SAC

PIELGRZYMOWANIE DROGĄ NAWRÓCENIA

Pielgrzymki, zwłaszcza w obecnym czasie, przedstawiają żywy obraz Kościoła pielgrzymującego¹ Jest to ściśle związane z niestąbnącym rozwojem pielgrzymek² Rozwój ruchu pielgrzymkowego w Kościele rzymskokatolickim związany jest m.in. z licznymi podróżami apostolskimi Jana Pawła II. Szacuje się, że ogółem w pielgrzymkach uczestniczy obecnie na świecie ponad 220 mln osób rocznie, z tego około 150 mln (blisko 70%) to chrześcijanie. Ocenia się, że w samej Europie około 30 mln chrześcijan, głównie katolików, poświęca swe urlopy dla odbywania pielgrzymek³

Pielgrzymki są szczególnym wyrazem poszukiwania Boga. Celem pielgrzymowania są miejsca, w których Bóg okazał ludziom swą pomoc lub do miejscowości upamiętniających wydarzenia z życia i działania bóstwa lub twórcy religii. Ten właśnie cel odróżnia ludzi pielgrzymujących⁴ od wycieczko-

Dr EDMUND ROBEK SAC – wykładowca UKSW; adres do korespondencji: ul. Skaryszewska 12, 03-802 Warszawa 4, skr. poczt.225; e-mail: prob.par@pallotti.ecclesia.org.pl

¹ J a n P a w e ł II. List apostolski *Novo millennio ineunte* nr 8.

² M. O s t r o w s k i. *Duszpasterstwo wobec problemu wolnego czasu człowieka. Aspekt moralno-pastoralny ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień turystyki*. Kraków 1996 s. 354. Chrześcijańska droga pielgrzymowania została jednoznacznie wyznaczona przez samego Jezusa Chrystusa, ale jej korzenie sięgają pielgrzymek żydowskich. W odróżnieniu od rytualnych pielgrzymek żydowskich do Jerozolimy (nakazanych przepisami Prawa Mojżeszowego) i muzułmańskich do Mekki (według wskazań Koranu) w chrześcijaństwie pielgrzymka od początku była praktyką religijną wyphywającą z potrzeb duchowych człowieka. Fenomen pielgrzymowania jest odzwierciedleniem duchowości człowieka, który jest pielgrzymem (*homo viator*).

³ Zob. A. J a c k o w s k i. *Współczesne migracje pielgrzymkowe w Polsce*. Kraków 1998 s. 51; O s t r o w s k i, jw. s. 70-71.

⁴ Polski termin „pielgrzym” pochodzi od łac. *peregrinus*, który w średniowieczu przyjął formę *pelegrinus* i oznacza człowieka pielgrzymującego do szczególnego miejsca kultu. Etymologicznie pojęcie to pochodzi od wyrażen *per agros* (przez pola) i *peregre* (za granicą). Do XI wieku termin ten oznaczał kogoś, kto jest obcokrajowcem i nie ma prawa do obywatelstwa. Szczególnego znaczenia nabrało to pojęcie w epoce wypraw krzyżowych, kiedy to *pelegrinus*

wiczów, podróżników i turystów⁵ Pielgrzymka obrazuje drogę nawrócenia i często faktycznie staje się nią dla pątnika. Idąc do sanktuarium, pielgrzym przebywa drogę od uświadomienia sobie własnego grzechu i więzów narzuconych mu przez rzeczy złudne i bezużyteczne, do osiągnięcia wewnętrznej wolności i głębszego zrozumienia sensu życia⁶

1. TEOLOGIA PIELGRZYMOWANIA

Tradycja pielgrzymowania jest stara jak religia, a korzeniami sięga do początków dziejów człowieka. Pielgrzymowanie odświeża egzystencjalny i religijny wymiar życia człowieka, który z natury jest wędrowcem (*homo viator*). Życie ludzkie ma pielgrzymi charakter – jest rozciągnięte w czasie między narodzinami a śmiercią. Pismo święte potwierdza, że człowiek nie ma na ziemi stałego miejsca (Hbr 13, 14). Kresem ludzkiej egzystencji nie jest jednak śmierć, lecz spotkanie z Bogiem w ojczyźnie niebieskiej. Pielgrzymowanie dobrze wyraża prawdę o ludzkiej egzystencji na ziemi⁷ Miejsce docelowe pielgrzymki i spotkanie z *sacrum* przypomina o celu życia człowieka i jego spotkaniu z Bogiem. Droga pielgrzymowania, zazwyczaj we wspólnocie, wyobraża pielgrzymujący do domu Ojca Kościół. Trudy i niedogodności pielgrzymowania wskazują na bolesne doświadczenia ludzkiego życia, a wspólny śpiew i wzniosłe przeżycia przypominają pątnikom o radosnych chwilach ich ziemskiego życia.

Pielgrzymowanie może pomóc chrześcijaninowi w rozwoju dialogu z Bogiem. Podstawy tego dialogu zawarł Bóg już w dziele stworzenia, a faktycznie prowadzi go z człowiekiem w historii zbawienia, której szczytem jest Odkupienie dokonane przez wcielonego Syna Bożego – Jezusa Chrystusa.

stał się chrześcijaninem, podejmującym z motywów religijnych wędrowkę do miejsc uważanych za święte. J. R i e s. *Panorama pielgrzymek. Aspekty religijne i kulturowe*. „Communio” 17:1997 nr 4 s. 3. Pojęcie „pielgrzym” może pochodzić także od gr. περιεπίδημος (cudzoziemiec, rezydent), którym określano pielgrzyma lub przygodnego podróżnego. Zob. A. J a c k o w s k i. *Pielgrzymowanie*. Wrocław 1998 s. 6.

⁵ Zob. C. J ö c k l e. *Miejsca pielgrzymek. 100 najważniejszych miejsc pielgrzymek w Europie*. Warszawa 1999 s. 6, 15.

⁶ Kongregacja do Spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* nr 286 (dalej cyt.: DPLL).

⁷ O s t r o w s k i, jw. s. 355.

Bóg nie zrezygnował bowiem z przyjaźni i dialogu z człowiekiem po grzechu pierworodnym, lecz umożliwił i odnowił ją w Chrystusie. Odkąd Bóg przemówił do ludzi przez swojego Syna (zob. Hbr 1, 2), ustanowił Go jedynym Pośrednikiem w dialogu bosko-ludzkim. Powołanie Boże wymaga odpowiedzi ze strony człowieka, a jedną z form tej odpowiedzi może być podjęta przez człowieka pielgrzymka.

Uwzględniając stwórczo-zbawcze plany Boga wobec ludzi, można wyróżnić wymiar boski i ludzki pielgrzymki. Bóg całkowicie transcendentny, niewidzialny i niepojęty jest Bogiem żywym i wciąż działającym (zob. J 5, 17), który kocha i zbawia, wzywa i oczekuje, by człowiek odpowiedział na Jego wezwanie i z Nim współdziałał. Historia zbawienia jest historią Boga poszukującego człowieka. W takiej perspektywie pielgrzymka jawi się jako odpowiedź człowieka na Boską inicjatywę miłości⁸ Boski charakter pielgrzymowania wypływa zatem z miłości, którą Bóg okazuje człowiekowi. Wyrazem miłości w duszy człowieka jest pragnienie odpowiedzi na miłość Bożą. W tej perspektywie należy postrzegać pielgrzymkę jako łaskę i dar Boży⁹

Pielgrzymowanie rozpatrywane od strony człowieka to przede wszystkim pątnik wyruszający na spotkanie z Bogiem, świadomy świętości Boga i własnej niewystarczalności. Poddaje się on wtedy Bożej miłości, odpłacając darem za dar otrzymany, usiłując służyć miłującemu Bogu¹⁰ Dlatego w pielgrzymowaniu konieczna jest motywacja religijna. Według J. Riesa motywacja pielgrzymy powinna być oparta na „horyzoncie hierofanicznym, czyli na wizji *sacrum*, oraz na oczekiwaniu spotkania z tym, co jest niewidoczne, a co oddziałuje na jego postępowanie i może wpłynąć na zmianę jego aktualnej sytuacji”¹¹

2. CELE PIELGRZYMOWANIA

Zgodnie ze średniowiecznym zwyczajem chrześcijanin wyruszający w daleką pielgrzymkę musiał zapewnić swej rodzinie bezpieczeństwo oraz zwrócić prawowitym właścicielom dobra nabyte w sposób nieprawy. Szczególną tros-

⁸ Zob. B. P r z y b y l s k i. *Życie wewnętrzne dziś*. „Ateneum Kapłańskie” (dalej cyt.: AK) 67:1975 t. 85 s. 261.

⁹ Zob. K. R a h n e r. *Przez Syna do Ojca*. Kraków 1979 s. 43-58.

¹⁰ Zob. G. M a l o n e y. *Tchnienie mistyki*. Warszawa 1984 s. 14.

¹¹ R i e s. jw. s. 5.

ką należało otoczyć ubogich. W rytach pielgrzymkowych ważną rolę odgrywały post i modlitwa. Potwierdzają to średniowieczne przepisy pątnicze dotyczące spożywania pokarmów oraz formularze modlitw i wyznania grzechów. Również w dzisiejszym pielgrzymowaniu głód i pragnienie mogą pomóc w zrzuceniu z siebie „starego człowieka”, który porzucił swe obyczaje i uregulowane życie, aby stawić czoła niebezpieczeństwom i trudom drogi. Zmęczenie i niewygody wynikające z długiej podróży, codzienne trudności związane z noclegiem i posiłkiem stanowią próbę wiary pątników.

Podstawowym elementem pielgrzymowania jest droga od miejsca wyjścia do punktu docelowego. Drogi pielgrzymie prowadzą do różnych sanktuariów¹², do miejsc świętych, dlatego każda pielgrzymka jest inna. Pobyt w miejscu docelowym pielgrzymowania wymaga wejścia w jego klimat i otwarcia serca, aby przedłożyć Bogu sprawy, które stały się motywem podjęcia pielgrzymiego trudu. Niezbędna jest też gotowość wejścia na drogę, którą wskazuje pielgrzymom Bóg. Bez tej gotowości cały ich wysiłek może pójść na marne. Czasem jest to trudne, ale jeżeli motyw pielgrzymki jest silny, to pielgrzym przeżyje doświadczenie spotkania z żywym Bogiem¹³

Współcześnie pielgrzymkę rozumie się jako podróż podjętą z motywów religijnych do miejsca uważanego za święte, ze względu na szczególne działanie w nim Boga, aby tam spełnić określone akty religijne, pobożności i pokuty¹⁴. Istota pielgrzymki wynika z chęci wiernych do obcowania z *sacrum*¹⁵. O charakterze religijnym pielgrzymki decydują przede wszystkim miejsca święte, do których udają się pielgrzymi. Według Jana Pawła II sam Bóg wybrał szczególne miejsca służące spotkaniu ludzi z Bogiem¹⁶. Są one najczęściej związane z życiem Jezusa Chrystusa, Matki Bożej, świętych i różnego rodzaju objawieniami. Nierzadko pielgrzymi udają się do sanktuariów, gdzie złożone są relikwie świętych, a także otaczane są szczególną czcią

¹² Warunki uzyskania statusu sanktuarium określa Kodeks Prawa Kanonicznego w kanonach 1230-1232.

¹³ Ks. P i o t r. *Pielgrzymowanie*. „Miejsca Święte” (dalej cyt.: MŚ) 1997 nr 1 s. 23.

¹⁴ *Pielgrzymka*. W: *Bóg, człowiek, świat*. Katowice 1991 s. 206-207; zob. J a c k o w s k i. *Pielgrzymowanie* s. 6-7; Z. J. P e s z k o w s k i. *Zaduma nad Ziemią Chrystusa i Jego Matki*. Kraków 1987.

¹⁵ Zob. J a c k o w s k i. *Współczesne migracje pielgrzymkowe w Polsce* s. 47, 51. Wędrowki do uświęconych miejsc odbywały się niemal od początków historii człowieka. Pielgrzymki zawsze były jednym z głównych czynników tworzących kulturę religijną i miały zasięg ogólnoswiatowy, występując na wszystkich kontynentach i we wszystkich religiach.

¹⁶ Zob. J a n P a w e ł II. *List o pielgrzymowaniu do miejsc związanych historią zbawienia* nr 1-3. „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 20:1999 nr 9-10 s. 4-5.

obrazy, krzyże i inne przedmioty kultu. Na świecie jest wiele miejsc pielgrzymkowych, zarówno mających długą historię, jak i powstałych niedawno¹⁷ Większość religii ma miejsca święte, będące celem pielgrzymek – niektóre są skromne, inne mają formę wspaniałych, kunsztownych budowli¹⁸

Sanktuaria to miejsca, które w sposób szczególny swoją obecnością uświęcił Bóg poprzez swojego Syna Jezusa Chrystusa, poprzez Maryję i ludzi świętych. Bóg czeka tam na człowieka w jego drodze życia, a ludzie świadomie lub mniej świadomie szukają Boga. Zgodnie z nauczaniem *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* „do zadań, jakie mają pełnić sanktuaria, wymaganych również przez Prawo Kanoniczne, należy troska o stały rozwój życia liturgicznego. Nie chodzi tutaj o zwiększenie częstotliwości sprawowanych obrzędów, ale o ich coraz lepszą jakość”¹⁹ Współcześnie utrwała się dążenie do czynienia z sanktuarium specyficznego „centrum kultury”, w którym organizuje się wykłady i konferencje, podejmuje się inicjatywy wydaw-

¹⁷ „Obserwowany ostatnio renesans pielgrzymowania dotyczy nie tylko miejsc świętych znanych od wieków lub o międzynarodowej renomie. Coraz częściej organizuje się pielgrzymki do niekiedy od dawna zapomnianych sanktuariów diecezjalnych, znajdujących się kilkanaście czy kilkadziesiąt kilometrów od domu pątników. Niektóre z tych pobliskich sanktuariów gromadziły rzesze pielgrzymów już 1000 czy nawet 1500 lat temu, potem jednak stały się zwykłymi kościołami parafialnymi lub zabytkami architektury. Dziś na nowo odzyskują, nie bez zachęty ze strony biskupów, dawny charakter” (P B i e l i Ń s k i. *Nowe formy pielgrzymowania*. MŚ 2000 nr 40 s. 62).

¹⁸ Zob. G. T a r g e t. *Pielgrzymki świata*. Warszawa 1997 s. 4. W większości miejsc pielgrzymkowych znajdują się bazyliki. „W architekturze chrześcijańskiej termin «bazylika» oznacza kościół kilkunawowy, w którym nawa środkowa jest wyższa i posiada oddzielny dach. Z liturgicznego zaś i prawnego punktu widzenia bazyliki dzielą się na «większe» i «mniejsze». Do «większych», zwanych dawniej «patriarchalnymi», należą najśłynniejsze świątynie w Rzymie: św. Jana Chrzciciela na Lateranie, św. Piotra na Watykanie, Matki Bożej Większej, św. Pawła za Murami i św. Wawrzyńca oraz w Asyżu – św. Franciszka i Matki Bożej Anielskiej. W każdej z tych bazylik znajdują się tron i ołtarz zastrzeżone wyłącznie dla papieża lub upoważnionych przez niego prałatów. Odwiedzenie czterech pierwszych z nich jest warunkiem uzyskania odpustu w Roku Jubileuszowym. Wówczas otwarte są w nich Drzwi Święte (*Porta Santa*). Począwszy od XVIII wieku, papieże przyznawali szczególne przywileje kościołom wyróżniającym się rozmiarami, wartościami historycznymi i artystycznymi, jak również gorliwością akcji liturgicznych i duszpasterskich. Najdawniejszy znany dokument papieski nadający tytuł «bazyliki mniejszej» pochodzi od Piusa VI z 1783 r. i dotyczy kościoła św. Mikołaja z Tolentino. Przywileje tych bazylik zostały określone w sposób wyraźny i kompletny przez Kongregację Obrzędów w dekreście z 1836 r. Normy aktualnie obowiązujące określone są w dekreście z 1968 r. przez Kongregację do Spraw Kultu Bożego. Według tegoż dokumentu kościół, który ma być ogłoszony bazyliką «mniejszą», powinien odznaczać się nie tylko odpowiednimi rozmiarami, ale i walorami artystycznymi; nadto cieszyć się sławą w diecezji lub okolicy i winien być konsekrowany” (*Bazyliki „większe” i „mniejsze”* MŚ 1997 nr 1 s. 28).

¹⁹ DPLL 266.

nicze, realizuje się przedstawienia, koncerty, wystawy i inne działania artystyczne i literackie. Działalność kulturalna sanktuarium stanowi jakby uboczną promocję człowieka. W pozytywny sposób łączy się ona z jego pierwszorzędnym zadaniem, jakim jest chwała Boga, dzieło ewangelizacji i świadczenie miłosierdzia. W takim kontekście odpowiedzialni za sanktuaria powinni czuwać nad tym, by element kulturowy nie górował nad elementem kultycznym²⁰

3. ISTOTA NAWRÓCENIA CHRZEŚCIJAŃSKIEGO

Ważnym celem chrześcijańskiego pielgrzymowania jest przeżycie nawrócenia. Im głębsze jest doświadczenie religijne, tym pełniejsze staje się nawrócenie człowieka. Niezależnie od różnic występujących między pielgrzymami, u samych początków wyprawy pielgrzymkowej jej uczestnicy stają wobec wezwania Chrystusa: „Czas się wypełnił i bliskie jest królestwo Boże. Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” (Mk 1, 15). Tymi słowami Jezus rozpoczął swoją działalność i nie przestaje zwracać się do ludzi wszystkich czasów, także do współczesnych pielgrzymów. „Nawrócić się” oznacza uwierzyć w Dobrą Nowinę, która zawiera się w słowach i czynach Jezusa – w Jego świadectwie, że istotnie czas się wypełnił i dlatego nie można zwlekać z uznaniem Bożego królowania.

Przy całej odmienności jednostkowych przeżyć nawrócenie jest doświadczeniem wiary. Na drodze nawrócenia nie należy oczekiwać nowych, nadzwyczajnych autopsji, od których uzależniony byłby powrót człowieka do Boga. Wycucie bliskości Boga w miejscu świętym pomaga człowiekowi przeżyć z Nim spotkanie. Warunkiem tego spotkania jest jednak odpowiedź człowieka na wezwanie Boga. Doświadczenia człowieka w czasie pielgrzymiej drogi są znakiem, którego Bóg udziela, oczekując, że pielgrzym otworzy się na Niego. Otwarcie się człowieka świadczy już o wierze, skoro jest ona odkrywaniem Niewidzialnego w tym, co jest widzialne (por. Hbr 11, 27). W obliczu dobra, jakiego doświadcza człowiek, wiara wyraża się we wdzięczności – w uznaniu, że dobro jest darem Dawcy, który nieskończenie bardziej zasługuje na uwagę niż wszystko, co od Niego pochodzi. Trudności doświadczone przez

²⁰ Zob. DPLL 276.

człowieka w życiu codziennym są także znakiem Bożej obecności, ale trudniejszym do zrozumienia. Pokazują one bowiem, że Bóg może ukazać człowiekowi swoją bliskość inaczej niż on tego oczekiwał. W takiej sytuacji wiara wyraża się w pokornym przyjęciu Jego działania, bez ulegania zwątpieniu w Bożą miłość. Tylko dzięki tak przeżywanej wierze człowiek przekonuje się z czasem, że Niewidzialny Bóg istotnie towarzyszył mu również wtedy, gdy tego nie odczuwał, a widzialne owoce działania z wiarą dodatkowo to poświadczają²¹

Nawrócenie, którego wyrazem jest pokuta, w Piśmie świętym oznacza przemianę serca, czyli głęboką zmianę usposobienia poprzez odwrócenie się od zła i powrót do Boga²². Nawrócenie urzeczywistnia się w wymiarze jednostkowym, gdy człowiek postanawia zerwać ze złem i rozpocząć nowe życie, a także w wymiarze społecznym, gdy wola zmiany i postanowienie podjęcia pokuty dotyczy wspólnoty. Według Biblii warunkiem pokuty jest wyznanie winy oraz skrucha, której towarzyszą zewnętrzne akty świadczące, że dokonana się głęboka zmiana usposobienia. Pokuta i nawrócenie stanowią zasadniczy wymóg szczerego pojednania z Bogiem. Tak dokonuje się urzeczywistnienie królestwa Bożego, czyli panowanie Boga w świecie, wymagające od człowieka radykalnego odrzucenia egoizmu i pychy oraz odejścia od złudnego polegania tylko na sobie²³. Można skonstatować, że nawrócenie to nie tylko wewnętrzna przemiana, ale także konkretne praktyki zewnętrzne, które w poszczególnych okresach historii zbawienia przybierały różne formy, a niekiedy przesłaniały, a nawet wypierały wewnętrzny aspekt nawrócenia, co korygowali najpierw prorocy Starego Przymierza, a potem Jezus i Apostołowie²⁴

Pokuta i pojednanie, jako miłosierny dar Boga dla człowieka, osiągnęły szczyt w osobie i zbawczym dziele Jezusa Chrystusa. Jan Paweł II podkreśla, że „historia zbawienia – całej ludzkości i każdego człowieka w każdym czasie – jest przedziwną historią pojednania, w której Bóg, jako Ojciec, przez

²¹ J. B o l e w s k i. *Nawrócenie – na co?* MŚ 1998 nr 15 s. 37.

²² J. S z l a g a. *Idea nawrócenia i pokuty w Starym Testamencie*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 26:1979 z. 3 s. 119-130; T. M. D ą b e k. „*Nawracajcie się!*” *Metanoia w Nowym Testamencie*. Katowice 1996; J. S z l a g a. *Pokuta, nawrócenie i pojednanie według Pisma Świętego*. W: *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki*. T 6. Lublin 1983 s. 25-43.

²³ W C h r o s t o w s k i. *Biblijny obraz pokuty*. MŚ 2000 nr 39 s. 8.

²⁴ M. M i c h a l a k. *Problem nawrócenia w Kościele pierwotnym w świetle Dziejów Apostolskich*. „*Studia Włocławskie*” 4:2001 s. 218.

Krew i Krzyż swego wcielonego Syna pojednał z sobą świat, rodząc w ten sposób nową wspólnotę pojednanych”²⁵ Radosna nowina o miłości Boga do człowieka ukazuje godność człowieka zbawionego, który stając się dzieckiem Boga, umacnia swoją więź z Bogiem Ojcem i przemienia w Chrystusowej miłości relacje z innymi ludźmi, poddając się działaniu Ducha Miłości. Dzięki temu pokuta, łącząca się ściśle z pojednaniem, staje się skutecznym narzędziem przewycięzania rozbitcia, jakie wskutek grzechu istnieje w świecie i w człowieku²⁶

Pismo święte zachęca do pokuty i daje jej przykłady. Nie pozostawia wątpliwości, że impuls do zmiany postępowania pochodzi od Boga, który pragnie pozyskać człowieka dla siebie. Te natchnienia wyprzedzają nawet złe uczynki człowieka i usiłują go od nich odwieść. Biblia świadczy również, że pokuta może być nieskuteczna, gdy wyrzuty sumienia są bezowocne albo gdy grzesznik nie spotyka się z pomocą i współczuciem ani szansą na nowe życie. Bóg zawsze przebacza grzesznikowi, a Jego miłość, nieodmiennie większą niż grzech, powinni naśladować ludzie, zwłaszcza ci, którzy stają się świadkami oraz szafarzami nawrócenia i pokuty.

Wejście na drogę pokuty dokonuje się na różne sposoby. Człowiek może doświadczyć pouczenia wprost od Boga (tak było w przypadku Kaina). Kiedy indziej drugi człowiek staje się narzędziem Bożym i sprowadza grzesznika na drogę skruchy i pokuty. Przykładem jest król Dawid, dla którego strażnikiem prawdy Bożej i Bożego sposobu życia okazał się prorok Natan (por. 2 Sm 11, 1-12. 25)²⁷

W Nowym Przymierzu najpierw samo głoszenie Ewangelii zmierza do obudzenia wiary i ukazania człowiekowi perspektywy nawrócenia. Jan Paweł II zauważa, że „przepowiadanie słowa Bożego ma na celu chrześcijańskie nawrócenie, to znaczy pełne i szczere przyłgnięcie do Chrystusa i do Jego Ewangelii poprzez wiarę. Nawrócenie jest darem Bożym, dziełem Trójcy: to Duch otwiera drzwi serc, aby ludzie mogli uwierzyć w Pana i wyznać Go (por. 1 Kor 12, 3)”²⁸ Wyznanie wiary chrześcijańskiej i życie w Duchu Świętym jest aktem ułaskawionej wolności. Dary Ojca, Jego jedyne Syna i Ducha Świętego zaświadcniają o dziele zbawienia, a Ten, który stworzył człowieka bez jego udziału, nie zbawia go bez jego woli. Oznacza to, że

²⁵ Jan Paweł II. Adhortacja apostolska *Reconciliatio et paenitentia* nr 4.

²⁶ Chrostowski, jw. s. 7.

²⁷ Tamże s. 9.

²⁸ Jan Paweł II. Encyklika *Redemptoris missio* nr 46.

w człowieku łączy się dzieło Boga z owocem jego przyzwolenia. W sercu nawrócenia znajduje się zatem „ułaskawiona wolność”, której zostaje przywrócona pierwotna niewinność, dlatego wolność człowieka zostanie otoczona chwałą. Życie w Duchu Świętym jest dziełem Boga, który pobudza ludzką poprawność etyczną i wolność²⁹

Złączenie w miłości Syna z Ojcem w Duchu Świętym ma być przeżywane w warunkach ludzkich. Miara miłości, która każe wrócić Synowi do Ojca, jest miarą Ducha Boskiego, przez którego staje się On jednym z Ojcem. Trzeba jednak zaznaczyć, że jest to także miara otchłani powstałej z winy grzechu powszechnego między człowiekiem i Bogiem oraz między ludźmi nawzajem³⁰ Do pogodzenia tego, co rozłączone i skłócone, potrzebna jest siła jednocząca, za której sprawą Ojciec trwa w Synu, Syn w Ojcu, a człowieczeństwo Jezusa w Osobie Syna Bożego³¹

W perspektywie chrześcijańskiej nawrócenie należy widzieć w podwójnym wymiarze. W sensie negatywnym wymaga odwrócenia się od grzechów oraz prowadzi do wyznania i odpuszczenia grzechów, natomiast w sensie pozytywnym pozwala wrócić do jedności z Bogiem i rozpoznać powołanie do świętości³² Odwrócenie się od grzechów jest etapem wstępnym w procesie zwracania się do Boga. Głoszona przez Apostołów pokuta (Dz 17, 30; 26, 20) była apelem skierowanym zarówno do pogan (Dz 11, 18; 20, 22), jak i do Izraela (Dz 5, 31; 20, 22). Wezwanie skierowane zostało do grzeszników, od nich bowiem oczekuje się nawrócenia. Aby jednak spotkało się ono ze zrozu-

²⁹ A. C h a p e l l e. *Życie w duchu a etyka wolności*. W: *Moralność chrześcijańska*. (Kolekcja „Communio” t. 2). Poznań–Warszawa 1987 s. 238.

³⁰ A. C u g n o. *Etyka a uczuciowość*. W: *Moralność chrześcijańska* s. 249.

³¹ „Jak mnie umiłował Ojciec, tak i Ja was umiłowalem. Wyrwajcie w miłości mojej! Jeśli będziecie zachowywać moje przykazania, będziecie trwać w miłości mojej, tak jak Ja zachowałem przykazania Ojca mego i trwam w Jego miłości [...]. To jest moje przykazanie, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowalem” (J 15, 9-12). Zob. P T o i n e t. *Nawrócenie chrześcijańskie a prawda etyki*. W: *Moralność chrześcijańska* s. 203.

³² „[...] zbawienie przyniesione przez Jezusa przenika do głębi wnętrza człowieka, uwalniając go, z mocy Złego, od grzechu i od śmierci na wieki. W sensie pozytywnym zbawienie jest nadejściem „nowego życia” w Chrystusie. Jest bezinteresownym darem Bożym, który człowiek powinien dobrowolnie przyjąć: należy bowiem zdobywać sobie zbawienie dzień po dniu zaparciem się siebie i krzyżem. Niezbędna jest zatem nasza osobista, niestrudzona współpraca, wyrażająca się przez uległość woli wobec zamysłu Bożego” (J a n P a w e ł II. *Orędzie na Światowy Dzień Misyjny. Dzieło ewangelizacji łaską i obowiązkiem całego Kościoła* (1997) nr 2. „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 18:1997 nr 8-9 s. 4).

mieniem i pozytywną odpowiedzią, ludzie muszą najpierw uświadomić sobie, że są grzesznikami, zdać sobie sprawę z tego, na czym polega ich grzech³³

Nawrócenie w pozytywnym aspekcie stanowi długą drogę – powrót do Boga. Wymaga wytrwałości i wierności raz powziętej decyzji. Człowiek nawrócony podejmuje nowy styl życia, kroczy drogą, którą wskazuje Bóg, aby Go uwielbić. Nawrócenie wymaga zatem poznania przez chrześcijanina Bożych planów i osobistego powołania. W tym kontekście owocem nawrócenia jest nie tylko świadoma wiara, ale także pogłębiona formacja sumienia. Według Jana Pawła II „zażyłość ze słowem Bożym może ułatwić proces nawrócenia, nie tylko w tym sensie, że pozwala oderwać się od zła, by przylgnąć do dobra, lecz również w tym, że wzbudza w sercu myśli Boże, tak iż wiara, jako odpowiedź na Słowo, staje się nowym kryterium osądu i oceny ludzi i rzeczy, wydarzeń i problemów”³⁴

4. TRYNITARNY, CHRYSOLOGICZNY I EKLEZJALNY WYMIAR NAWRÓCENIA

Począwszy od Protoewangelii, aż do nowotestamentowej kerygmy nawrócenie i zbawienie człowieka pozostają w ścisłym związku z czasem zbawienia, przygotowanym przez Boga (zob. Mk 1, 15). Chrześcijańskie nawrócenie oznacza całkowitą zgodę na ostateczną pełnię zbawienia, a w konsekwencji zgodę na czas, jaki Bóg przygotowuje człowiekowi³⁵. Św. Paweł łączy pojęcie czasu (καιρός) z przykazaniem doskonałości: „W czynieniu dobrze nie ustawajmy, bo gdy nadejdzie, będziemy zbierać plony, o ile w pracy nie ustaniemy. A zatem, dopóki mamy czas, czynmy dobrze wszystkim, a zwłaszcza naszym braciom w wierze” (Ga 6, 9-10).

Dzieło pojednania ma trynitarny charakter, ponieważ w ekonomii zbawczej, w dziele stworzenia, objawienia i odkupienia, współdziałają Trzy Osoby Boskie. Grzech jest przeciwieństwem świętości Boga, dlatego żeby go zgła-

³³ Zob. A. S u s k i. *Wezwanie do pokuty w Nowym Testamencie*. AK 69:1977 t. 89 s. 28.

³⁴ J a n P a w e ł II. Adhortacja apostołska *Pastores dabo vobis* nr 47

³⁵ P. G ó r a l c z y k. *Powołanie do doskonałości jako zasadniczy rys moralności chrześcijańskiej*. W: *Moralność chrześcijańska* s. 108.

dzić, musi zostać zaangażowana sama świętość Boga, pełnia Jego miłości³⁶. W Bożym planie zbawienia inicjatywa pochodzi od Boga, Ojca miłosierdzia, dokonuje się poprzez ofiarną miłość Chrystusa, która dostępna jest człowiekowi w Duchu Świętym. Jednakże dzieło pojednania wymaga kolejności niejako odwrotnej: Duch Święty zaświadcza o miłości Boga, wyrażonej w ofierze Chrystusa, dzięki której człowiek może powrócić do jedności z Ojcem³⁷. Wymiar trynitarny nawrócenia oznacza, że Bóg w Jezusie Chrystusie nie tylko przebacza grzechy nawracającemu się grzesznikowi, ale przywraca mu utraconą jedność z Trójcą Świętą. Dlatego pojednanie z Bogiem Trójjedynym daje człowiekowi nowe życie, czyli odnawia relację miłości z osobami Trójcy Świętej. Źródłem nowego życia staje się dla niego życie Trójcy Świętej³⁸.

Jezus jest nowym człowiekiem (Ef 4, 24; Kol 3, 10), który wzywa odkupioną ludzkość do udziału w Jego Boskim życiu³⁹. Człowiek otrzymuje nowe życie od Chrystusa, który wprowadza go w Nowe Przymierze z Bogiem Trójjedynym. Wejście w nowość życia dokonuje się mocą tajemnicy paschalnej Chrystusa, która jest obecna w Kościele, a poprzez chrzest prowadzi do narodzin nowych członków Mistycznego Ciała. Nowość udzielonego im życia polega na wewnętrznej więzi z Osobami Trójcy Świętej. Ta nowa relacja z Trójcą Świętą prowadzi do przemiany chrześcijanina, który w Chrystusie na nowo odczytuje swe podobieństwo do Boga. Doświadczając nowego życia, chrześcijanin nie traci swej osobowej godności, dlatego „żyjąc w Chrystusie” współpracuje z Nim nad własnym nawróceniem i odkryciem swej misji w Kościele i świecie⁴⁰.

Nawrócenie to nie tylko zgoda na przyjęcie pewnych prawd religijnych i odpowiedniego stylu życia, ale przede wszystkim przyjęcie Jezusa jako Zbawiciela. Jest ono przyłączeniem się do Boga żywego, który wskrzesił Jezusa, a On przez to stał się *Kyriosem*⁴¹. Wybór Jezusa Chrystusa przez wiarę

³⁶ J a n P a w e ł II. *Pokuta jest warunkiem prawdziwej radości*. „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 12:1991 nr 2-3 s. 40.

³⁷ M. P u c h a ł a. *Homologia w wyznaniu grzechów*. W: *Miłość większa niż grzech*. Red. J. Nowak, W. Słomka. (Homo meditans XII). Lublin 1996 s. 61-75.

³⁸ Zob. J. M i s i u r e k. „Wierzę w grzechów odpuszczenie” W: *Miłość większa niż grzech* s. 58; J. O r z e s z y n a. *Spółeczno-eklezyjalny wymiar sakramentu pokuty*. Kraków 1996 s. 131-132.

³⁹ J a n P a w e ł II. List apostolski *Novo millennio ineunte* nr 23.

⁴⁰ Zob. A. J. N o w a k. *Homo religiosus et homo novus*. W: *Homo novus*. Red. A. J. Nowak, T. Paszkowska. Lublin 2002 s. 17-26.

⁴¹ Zob. F. J ó ź w i a k. *Nawrócenie – powrót do Boga w pierwotnym Kościele*.

prowadzi do miłości, a zarazem do nawrócenia i pójścia za Nim. Oznacza to najpierw takie owocowanie miłości Bożej, która czyni człowieka nowym stworzeniem w Chrystusie i umożliwia naśladowanie Go⁴². Z daru nowego życia, czyli trwania w miłości Bożej, płynie wezwanie do miłości na wzór Chrystusa. Ten związek miłości i naśladowania wskazuje na potrzebę stałego nawracania, naśladowanie bowiem Jezusa w miłości wymaga od chrześcijanina ustawicznego doskonalenia swej miłości. Naśladowanie Jezusa, będąc uzewnętrznieniem duchowego zjednoczenia z Nim, wypływa z pełnego ufności przekształcania swego życia na wzór Boskiego Mistrza⁴³.

Życie chrześcijanina upływa między teraźniejszością i przyszłością zbawienia. Chrześcijanie należą do nowego stworzenia (2 Kor 5, 17), lecz ich nowe życie jest ukryte z Chrystusem w Bogu (Kol 3, 3). Chrześcijanie, uczestnicząc w życiu codziennym świata, mają udział w nadchodzącym i „już” obecnym królestwie Bożym, jeśli są wolni od grzechów i występków (Ga 5, 19-21)⁴⁴. Wymagania i imperatywy etyczne zawarte w Ewangelii streszczają się w fundamentalnym wezwaniu Jezusa do naśladowania Jego życia. Dlatego naśladowanie Chrystusa oznacza całość egzystencji chrześcijańskiej⁴⁵. Nie należy identyfikować go z zewnętrznym naśladownictwem, ponieważ dotyka ono wnętrza chrześcijanina i wynika z faktu zamieszkiwania Chrystusa w sercu człowieka wierzącego. Naśladowanie Chrystusa jest owocem łaski, skutkiem działania Ducha Świętego i dlatego wyraża fundamentalną perspektywę moralności chrześcijańskiej⁴⁶.

Jezus oddał się całkowicie Ojcu i ludziom, a dar Ducha Świętego, który ludzi czyni chrześcijanami, wszczepia ich w Ciało Chrystusa Zmartwychwstałego, w Kościół. W ten sposób chrześcijanie zespalają się ze sobą i wzrastają

AK 77:1985 t. 104 s. 129.

⁴² Nawrócenie, które wymaga uznania prawdy o Bogu kochającym człowieka, domaga się też poznania prawdy o człowieku i wartości człowieczeństwa. Pokuta zmierza zatem nie tylko do odnowienia obrazu Boga w człowieku, ale również do odkrycia na nowo celu życia. Zob. I. M r o c z k o w s k i. *Sakramentalny wymiar pojednania wobec współczesnych zadań Kościoła w Polsce*. W: *Wezwanie do pojednania w perspektywie Jubileuszu 2000*. Lublin 2000 s. 38-49.

⁴³ Zob. J. N a g ó r n y. *Teologiczna interpretacja moralności Nowego Przymierza*. Lublin 1989 s. 317-322.

⁴⁴ G ó r a l c z y k, jw. s. 114.

⁴⁵ Zob. J. N a g ó r n y. *Rola wiodących idei biblijnych w teologii moralnej*. W: *Veritatem facientes. Księga Pamiątkowa ku czci Ks. Prof. Franciszka Greniuka*. Red. J. Nagórny, J. Wróbel. Lublin 1997 s. 280-281.

⁴⁶ Tamże s. 282.

w świętości. Przeciwnikiem wyznawców Chrystusa jest diabeł (gr. διάβολος od διαβάλλω), który rozdziela (gr. δια oznaczające m.in. separację), odłącza od miłości Boga. Doświadczenie podziałów przynosi chrześcijaninowi współczesny świat, w którym dominują nie osobowe, lecz rzeczowe relacje międzyludzkie. Ludzie nie kierujący się w swoim życiu miłością nie spełniają podstawowego wymogu budowania królestwa Bożego⁴⁷ które przybliża się o tyle, o ile królestwo ciemności zmuszone zostaje do odwrotu. Każdy chrześcijanin dysponuje Chrystusową władzą przewycięzania królestwa szatana. Dzięki działaniu głosicieli Ewangelii tyrania diabła zostaje obalona i ustępuje miejsca królestwu Bożemu⁴⁸ Wyznawcy Chrystusa są w stanie wypędzać złe duchy w Jego imieniu, ponieważ On jest zwycięskim Królem, który osobiście pokonał szatana⁴⁹

Eklezjalny charakter nawrócenia i pojednania ujawnia dwojakie zadanie Kościoła. Z jednej strony, jako wspólnota Mistycznego Ciała, przyjmuje on grzesznika przez posługę szafarza, a z drugiej – doznaje błogosławionych owoców tego sakramentu, budując się jako Kościół. Eklezjologia, z istoty swej mająca charakter trynitarny, wskazuje na trynitarny wymiar pojednania. Oznacza to, że przebaczenie i pojednanie dokonuje się w Kościele, który jest ikoną Trójcy Świętej⁵⁰ Pokutny charakter pielgrzymki w perspektywie eklezjalnej pokazuje, jak ważne jest samo dojście do miejsca świętego. Jednakże swój szczyt osiąga ona w wypełnieniu liturgicznego aktu, którym jest wspólnotowa modlitwa.

Czynność hierofaniczna w pełni się urzeczywistnia w pielgrzymce, która prowadzi do uroczystej celebracji Ofiary Eucharystycznej. Wspólnota pielgrzymów, zgromadzona wokół ołtarza, oddaje się Ojcu przez Chrystusa w Duchu Świętym, a w Komunii świętej każdy z pątników otrzymuje odpowiedź, którą są mesjańskie dobra ustanowione przez Chrystusa. Chrześcijanin, wypełniając pielgrzymkę, w której na koniec celebruje się liturgię eucharyst-

⁴⁷ M. M. de C a r y a l h o. *Diabelskość jako przejaw zła*. W: *Zło w świecie*. (Kolekcja „Communio” t. 7). Poznań 1992 s. 81.

⁴⁸ „«Panie, przez wzgląd na Twoje imię nawet złe duchy nam się poddają». Wtedy rzekł do nich: «Widziałem szatana, spadającego z nieba jak błyskawica»” (Łk 10, 17-18). Powyższe słowa nie odnoszą się wyłącznie do usuwania demonów, lecz objaśniają w ogólny sposób oczyszczające wyniki uzyskane przez szafarzy Ewangelii: pozbawiony swego imperium szatan spada z wysokości, na jaką wyniosły go ludzkie grzechy.

⁴⁹ C. S p i c q. *Istnienie diabła jako element Nowotestamentowego Objawienia*. W: *Zło w świecie* s. 28.

⁵⁰ Zob. W P o l a k. *Eklezjologia a posoborowa reforma sakramentu pojednania i pokuty w nauczaniu Magisterium Posoborowego*. „Studia Gnesnensia” 12:1998 s. 214.

tyczną, może być pewien otrzymania darów mesjańskich, ofiarowywanych mu przez samego Jezusa Chrystusa⁵¹ W *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* podkreśla się, że natura celebracji Eucharystii, „sakramentu miłosierdzia, znaku jedności, więzi miłości” (KL 47), powinna przekonać kapłanów – przewodników grup pielgrzymkowych, do zachęcania wiernych, by wspólnie uczestniczyli w tej samej koncelebracji, sprawowanej dokładnie i uważnie, a jeśli zachodzi potrzeba – do używania w niej różnych języków. *Dyrektorium* postuluje, aby w przypadku zgromadzenia wiernych z różnych narodowości wykonywane były śpiewy w języku łacińskim i w łatwych melodiach, przynajmniej części stałych Mszy świętej, a szczególnie *Wyznania wiary* i *Ojciec nasz*. Taki sposób celebrowania Eucharystii będzie prawdziwym obrazem natury Kościoła, a dla pielgrzymów będzie stanowił okazję do wyrażenia życzliwości i wzajemnego wzbogacenia⁵²

5. LUDZKI WYMIAR NAWRÓCENIA I POKUTY

Osobiste nawrócenie i podjęcie czynów pokutnych są koniecznym elementem pojednania się człowieka z Bogiem i ludźmi. Dla chrześcijanina są one wymagane do godziwego przyjęcia sakramentu pokuty i pojednania. Wprawdzie nawrócenie jest dziełem łaski Bożej, ale w istotniej mierze stanowi ono również dzieło samego człowieka. Podobnie jak ewangeliczny syn marnotrawny, człowiek nawracający się musi podjąć refleksję na swoim życiu, uznać, że zszedł na manowce, podjąć decyzję o powrocie do domu Ojca, a następnie ją wykonać. Wprawdzie miłosierny Bóg stale przyciąga do siebie grzesznika, ale bez jego dobrej woli nie może dokonać się dzieło nawrócenia⁵³

Nawrócenie grzesznika polega na całkowitym odwróceniu się sercem i wolą od grzechu, a zwróceniu się ku Bogu i drugiemu człowiekowi. Akt nawró-

⁵¹ R i e s, jw. s. 11.

⁵² DPLL 268.

⁵³ S. O l e j n i k. *Teologia moralna*. T. 4: *Podstawowe ukierunkowanie życia chrześcijańskiego*. Warszawa 1989 s. 190. Ten ludzki wymiar nawrócenia i osobistego powierzenia się Bogu podkreśla Jan Paweł II: „W ostateczności trzeba, ażeby w tym akcie wypowiedziała się człowiek sam całą głębią swego sumienia, całym poczuciem swej grzeszności i swego zawierzenia bogu, stojąc tak jak Psalmista wobec Niego samego: Tylko przeciw Tobie zgrzeszyłem” (Encyklika *Redemptor hominis* nr 20).

cenia polega na radykalnym odwróceniu życiowej opcji fundamentalnej, ale on sam nie wystarczy. Nawrócenie z aktu musi stopniowo przejść w proces odmiany serca, przekreślenia postawy grzesznej, przewyciężenia mocy grzechu w psychice i w relacjach społecznych⁵⁴ Wykonanie aktu pokuty i podjęcie systematycznej pracy wewnętrznej nad przemianą swego życia jest trudne. Wielu chrześcijan przeżywa lęki i z dużymi oporami psychicznymi podejmuje wysiłek nawrócenia. Niekiedy przeceniają także ludzkie walory spowiednika, co jeszcze bardziej potęguje ich obawy i lęki.

Wydaje się, że atmosfera pielgrzymki może pomóc człowiekowi w pokonaniu barier psychicznych i podjęciu, niekiedy po wielu latach przerwy, trudu osobistego nawrócenia⁵⁵ Doświadczenie pielgrzymki staje się nierzadko przełomem w życiu religijnym chrześcijan. Wyruszają oni na szlak jako turyści, a wracają jako pielgrzymi wiary. Spotkanie znaków obecności Boga pomaga im spotkać samego siebie i drugiego człowieka. Dokonuje się to w całokształcie przeżyć pielgrzymkowych, które łączą elementy egzystencjalne z duchowymi, doświadczenia osobiste ze wspólnotowymi. To wszystko stwarza odpowiedni klimat sprzyjający podjęciu czynów pokutnych i osobistego nawrócenia.

W perspektywie przytłaczającej siły zła w świecie i doświadczenia wewnętrznej słabości owocującej grzechem podstawą nadziei dla chrześcijanina jest fakt, że nie on sam jest twórcą swojego nawrócenia i przemiany. Fundamentalną w chrześcijaństwie jest prawda, że Bóg jako pierwszy zatroszczył się o zbawienie człowieka i dlatego posłał na świat swego umiłowanego Syna⁵⁶ Od Wcielenia przynajmniej dla chrześcijan jest oczywiste, że Jezus Chrystus jest jedynym Panem i Zbawicielem świata (1 Tm 4, 10; 2 P 2, 20). Dlatego doświadczenie obecności Chrystusa, stanowiące główny cel każdej

⁵⁴ S. O l e j n i k. *Teologia moralna*. T. 3: *Wartościowanie moralne*. Warszawa 1988 s. 260.

⁵⁵ Jeden z przewodników pielgrzymki wspomina: „Przed wielu laty prowadziłem do Lourdes polonijną pielgrzymkę z północnej Francji. Jechaliśmy pociągiem. Już w czasie drogi wypowiadałem wielu ludzi, a co najciekawsze, najbardziej przełomowe były spowiedzi w drodze powrotnej. Pewna kategoria pielgrzymów niełatwo poddaje się działaniu łaski Bożej, której poddają się w najbardziej nieprzewidzianym miejscu, np. na dworcu kolejowym. Takim miejscem były też spowiedzi, jakie miałem w Ziemi Świętej nad Morzem Martwym. Jedni się kąpali, a inni właśnie tu «dojrzeli» do spowiedzi. Niepojęte są drogi Boże” (Ks. P i o t r, jw. s. 23).

⁵⁶ M. K a s z o w s k i. *Bóg nawiązujący zbawczy dialog z człowiekiem*. Katowice 1983 s. 30.

pielgrzymki chrześcijańskiej, najbardziej pomaga człowiekowi w podjęciu trudów pokuty i nawrócenia.

*

Współcześnie coraz więcej ludzi podróżuje do różnych miejsc w poszukiwaniu obecności Boga. Według Jana Pawła II „człowiek współczesny ponownie odkrywa *Sacrum*, choć nie zawsze umie je nazwać po imieniu”⁵⁷ Głównym celem pielgrzymowania powinno zatem stać się ożywienie wiary i nieustanne nawracanie się. Fenomen pielgrzymowania stanowi pewną szansę dla ożywienia zbawczej działalności Kościoła. Szansa ta stawia jednak wymagania zarówno samym pątnikom, jak i duszpasterzom organizującym pielgrzymki oraz posługującym w sanktuariach. Jednym z istotnych elementów pielgrzymki jest duch pokutny i troska o własne nawrócenie. Pielgrzymka ma sens wtedy, gdy pomaga człowiekowi dotknąć miejsca świętego, doświadczyć obecności Boga, nawrócić się i kształtować postawę miłości ewangelicznej.

BIBLIOGRAFIA

- B r e i t e n b a c h R. (red.): Wallfahrt. Hinführung – Modelle – Materialien. Mainz 1993.
- C a l s t e r S. van: W drodze „do kraju, który ci ukażę” (Rdz 12, 1). Duszpasterskie możliwości pielgrzymki. „Communio” 17:1997 nr 4 s. 124-133.
- D ą b e k T. M.: „Nawracajcie się!” Metanoia w Nowym Testamencie. Katowice 1996.
- Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych. Opr. M. Ostrowski. Kraków 2003.
- G ó r a l c z y k P.: Powołanie do doskonałości jako zasadniczy rys moralności chrześcijańskiej. W: Moralność chrześcijańska (Kolekcja „Communio” t. 2). Poznań–Warszawa 1987 s. 102-115.
- H ä s e l h o f f R.: Sinn Unterwegs. Grundlegendes und Praktisches zur Wallfahrt. Thaur 1999.
- J a c k o w s k i A. Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce. Warszawa 1991.
— Pielgrzymowanie. Wrocław 1998.
— Współczesne migracje pielgrzymkowe w Polsce. Kraków 1998.

⁵⁷ J a n P a w e ł II. *Przekroczyć próg nadziei*. Lublin 1994 s. 44.

- J a n P a w e ł II. List o pielgrzymowaniu do miejsc związanych z historią zbawienia nr 1-3. „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 20:1999 nr 9-10 s. 4-8.
- J ö c k l e C.: Miejsca pielgrzymek. 100 najważniejszych miejsc pielgrzymek w Europie. Warszawa 1999.
- J ó ź w i a k F.: Nawrócenie – powrót do Boga w pierwotnym Kościele. AK 77:1985 t. 104 s. 129-134.
- K a l i n o w s k i J.: Spotkania duszpasterskie po pielgrzymce. „Homo Dei” 55:1986 nr 2 s. 128-134.
- L a n g k a m m e r H.: Pielgrzym Jezus i Jego pierwsi naśladowcy. „Communio” 17:1997 nr 4 s. 22-32.
- Ł a s z c z y k M.: Organizacja duszpasterstwa pielgrzymkowego. „Studia Włocławskie” 4:2001 s. 198-206.
- O s t r o w s k i M.: Duszpasterstwo wobec problemu wolnego czasu człowieka. Aspekt moralno-pastoralny ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień turystyki. Kraków 1996.
- Duszpasterskie etapy pielgrzymowania. Kraków 1998.
- Sanktuarium w teologiczno-duszpasterskiej perspektywie. W: Zawierzenie Bożemu Miłosierdziu w łagiewnickim sanktuarium. Materiały z sympozjum. Kraków 2003 s. 41-62.
- O r z e s z y n a J.: Społeczno-eklezyjalny wymiar sakramentu pokuty. Kraków 1996.
- P r z y g o d a W. Duszpasterstwo w sanktuarium maryjnym. W: Duszpasterstwo specjalne. Red. R. Kamiński, B. Drożdż. Lublin 1998 s. 369-388.
- R i e s J.: Panorama pielgrzymek. Aspekty religijne i kulturowe. „Communio” 17:1997 nr 4 s. 3-12.
- Sanktuaria i pielgrzymki w dokumentach Kościoła. Częstochowa 2001.
- S z l a g a J.: Idea nawrócenia i pokuty w Starym Testamencie. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 26:1979 z. 3 s. 119-130.
- Pokuta, nawrócenie i pojednanie według Pisma Świętego. W: Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki. T. 6. Lublin 1983 s. 25-43.
- T a r g e t G.: Pielgrzymki świata. Warszawa 1997.

PILGRIMAGE BY WAY OF CONVERSION

S u m m a r y

Development of the pilgrimage movement in the Roman-Catholic Church is connected, among others, with John Paul II's numerous apostolic journeys. It is estimated that a total of over 220 million people a year take part in pilgrimages; and about 150 million of them (nearly 70%) are Christians. It is thought that in Europe alone about 30 million Christians, most of them Catholics, devote their vacations to making pilgrimages.

Pilgrimages are a living image of the Church going on a pilgrimage to God the Father's home, and a particular expression of searching for God's presence. The target of pilgrimages

are places, in which God grants his grace to people, and people experience the *sacrum*. It is just this aim that distinguishes pilgrims from travelers and tourists. Pilgrimage is also the image of the way of conversion and often it actually becomes such a way for the pilgrim. Going to a sanctuary a pilgrim covers the way from realizing his own sin and the bonds imposed on him by illusive and useless things, to achieving inner freedom and a deeper understanding of the meaning of life.

The pilgrimage movement that is dynamically developing at present, is a certain opportunity of enlivening the Church's salutary activities. However, it sets requirements to both the very pilgrims and priests who organize pilgrimages and offer service in the sanctuaries. A pilgrimage achieves its aim when it helps a man to experience God's presence, helps him to be converted and to live according to the requirements of evangelic love.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: pielgrzymowanie, pielgrzymka, duszpasterstwo pielgrzymkowe, nawrócenie, pokuta i pojednanie, sanktuarium.

Key words: going on pilgrimage, pilgrimage, pilgrimage pastorate, conversion, penance and reconciliation, sanctuary.